

Bodó Csanád

Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában*

A moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában megjelenő szociolingvisztikai szempontok részben a hagyományosan „moldvai csángóknak” vagy „csángómagyaroknak” nevezett csoportok általam alkalmazott megjelölésével állnak összefüggésben.¹ A címben szereplő *moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek* műszó bevezetése ugyanis két olyan főbb kérdéshez kapcsolódik, amelyeknek a vizsgálata nem kis részben szociolingvisztikai feladat. Az egyik kérdés az ilyen módon körülhatárolt csoportok etnonimáit érinti, a másik pedig a kétnyelvű közösségek nyelvi repertoárját alkotó egyik nyelvi kód, a helyi magyar (eredetű) nyelvjárás státusának meghatározására, tehát külső és belső lingvonimáira vonatkozik.

Mindkét kérdésben közös, hogy a rájuk adott válaszok elsődlegesen a laikus beszélők körében élő nyelvi ideológiák mentén fogalmazódtak meg, és – ezzel összefüggésben – kevésbé vették figyelembe a helyi közösségek heterogén nézőpontjait. Ezeknek az ideológiáknak az egyik rétege például a „csángó sorskérdések” kontextusában ragadható meg, ahol a moldvai közösségekre alkalmazott egységes elnevezés indoka lehet, hogy – mint Hatos Pál megfogalmazza – „a csángó népnév által is szimbolizált, se ide, se oda nem tartozás a nemzeti azonosságtudat máig ambivalensen feldogozott, Mohács és Trianon által szimbolizált gravaminális rétegének fontos része”. Emellett azonban megemlítenéd, hogy a helyi perspektívákat kizáró, de a „csángókról” szóló közbeszéd gyakorlata ugyan visszavezethető a beszédmódok ideologikus jellegére, de egyben az empirikus vizsgálatok hiánya is széles tért nyit a helyi közösségek nézőpontjaitól független – a foucault-i értelemben vett – diskurzusrendeknek.²

A továbbiakban először megindokolom a címben bevezetett körülírásnak az etnonima meghatározását megkerülő jogosultságát, majd kitérek a helyi nyelvjárások státusát érintő elgondolásokra. Ezután röviden áttekintem az eddigi kutatások szociolingvisztikai eredményeit, értékelésük során utalva saját vizsgálatunkra, amely a helyi közösségek nyelvhasználatát és nyelvcserejét egyrészt az etnolingvisztikai vitalitás elmélete, másrészt a nyelvcsere visszafordítására irányuló nyelvi tervezés modellje alapján elemzi. Végül dolgozatomban azokról a kutatási területekről szólok, amelyekben a vizsgálatok számára evidens módon adódna a szociolingvisztikai szempontok érvényesítése, de erre mindeddig kevésbé vagy egyáltalán nem történt kísérlet.

* A dolgozat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával, „A moldvai csángók nyelvhasználatának szociolingvisztikai és nyelvföldrajzi vizsgálata” című kutatási program keretében készült. Korábbi változata előadásként 2003 áprilisában hangzott el a Kriza János Néprajzi Társaság által szervezett, *A moldvai csángók néprajzi és antropológiai kutatása* című kolozsvári konferencián. A tanulmány korábban megjelent a *Magyar Nyelv* 100. évfolyamának 3. számában. Köszönetet mondok Bartha Csillának a dolgozat korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéséiért.

¹ A csoportok megjelölésére bevezetett körülírás következetes alkalmazása érdekében dolgozatomban a hagyományos külső etnonimát az idézetek mellett azokban a parafrázisokban is idézőjelek között használok, amelyekben jelentősége van a megnevezésnek.

² Sándor (1998. 1131.) például a „csángók” nyelvcserejének elemzésében a moldvai terepmunka etikai nehézségeire hivatkozva mond le az empirikus adatgyűjtésről, és elsősorban a megelőző szakirodalom alapján fogalmaz meg – mint látni fogjuk – több esetben empirikusan nem igazolható általánosításokat a moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek nyelvi helyzetéről.

1. A moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek külső etnonimájaként leginkább a (moldvai) *csángó* és a *csángómagyar* elnevezések terjedtek el. Az általam alkalmazott körülírás és a hagyományos kifejezések kiterjedése azonban nem szükségszerűen esik egybe. A népszámlálások – itt nem elemzendő – adatai mellett már csak azért sem, mert a közösségek belső etnonimái nem feltétlenül azonosak a külső népnévvel³: az etnográfiai, nyelvészeti, történettudományi diskurzusban és a Kárpát-medencei magyar nyelvű közbeszédben összefoglalóan *csángónak* vagy *csángómagyarnak* nevezett etnikai csoportok között vannak közösségek, például Ketrissen vagy Lábnyikban, amelyek elutasítják az előbbi megnevezést, a *csángómagyar* kifejezést pedig a magukat *csángónak* nevező csoportok sem igen használják. A *csángó* etnonimát elutasító csoportok önmagukat sokszor *szekujként* (székelyként) határozzák meg,⁴ de terepmunkatapasztalataink szerint vannak olyan közösségek is – például a Tatros folyó völgyében fekvő Szitás, Újfalú vagy Bahána –, amelyek az „igaz csángókat” Klézse környékére helyezik, és ezzel kizárják magukat ebből a kategóriából.⁵

A moldvai közösségek heterogenitása tehát ellentmond a *csángó* külső etnonimát egységesen alkalmazó azon gyakorlatnak, amely a moldvai kétnyelvűek megnevezésével is az egységes és közös identitású etnikai csoport megkonstruálására irányul. Mikor a moldvai kétnyelvű közösségekre összefoglalóan utalunk, tekintetbe kell vennünk az egyes közösségek és egyének identitásának jelentős különbségeit. A *moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek* körülírással jelölt csoportok megnevezése ilyen módon ugyan lemond arról, hogy hozzájáruljon az etnicitás kérdésének ideologikus szemléletű megválaszolásához, de talán segíthet abban, hogy a kérdésről szóló magyar és – az emberi jogi aspektus révén örvendetes módon többrétűvé váló – román nyelvű diskurzusok között kialakuljon némi kontinuitás – legalább a *moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek* kifejezés egyértelmű(bb) referencialitása révén. Így elkerülhető, hogy a román nyelvű közbeszédnek a *csángó* etnonima érvényét tagadó vagy a teljes moldvai katolikus népességre vonatkoztató szituatív stratégiái a párbeszéd kialakítását a közös fogalmi keret hiányában nehezítsék meg.⁶ Mindehhez megjegyzendő, hogy a *kétnyelvű beszélőközösség* mint szociolingvisztikai fogalom nem hordozza magában azt az előfeltevést, hogy a közösség minden tagja kétnyelvű, csupán – a fogalom funkcionális meghatározását követve – azt a feltételt foglalja magába, hogy a közösség két nyelvet a mindennapi nyelvi interakciók során rendszeresen használjon. Így a nyelvcsereben érintett közösségekre ugyancsak érvényes lehet, hogy egynyelvű beszélőinek növekvő száma ellenére is fennáll a közösségi kétnyelvűség.⁷

³ Vö. Pávai é. n.

⁴ Vö. uo. 79.

⁵ Vö. Tánczos 2000. 141.

⁶ A moldvai magyar–román kétnyelvű közösségekről szóló román nyelvű diskurzusban két főbb megközelítés azonosítható: az egyik tagadja a „csángók” létezését – Ion Márтинаş szerint „csángók nincsenek, csak katolikus vallású románok” (Márтинаş 1942. 36.; *idézi* Ciubotaru 1998. 14.; kiem. az eredetiben) –, a másik megközelítés ellenben, amelyet például Dumitru Márтинаş, a „csángók” román eredetéről írt könyv szerzője képvisel, az összes moldvai katolikus, tehát a román egynyelvűeket is „csángó”-nak tekinti (Márтинаş 1985; vö. Benó és Murádin 2002. 173.). Az utóbbi megközelítést tartja Sándor Klára is érvényesnek a moldvai nyelvi gyakorlatban: „a *csángó* (*ceangău*) ma egyszerűen ’moldvai katolikus’ jelentésű” (Sándor 2003. 168.). Ezzel szemben megfigyelésünk szerint a helyi kétnyelvű beszélőközösségekben – a fenti megszorítások mellett – a *csángó* etnonima általánosan csak a magyarul (is) beszélő moldvai katolikus közösségek tagjaira vonatkozik.

⁷ Lásd Dorian 1982.

2. A moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek kifejezés azonban még így sem bizonyul teljesen semleges terminus technicusnak. Tartalmazza ugyanis az egyik nyelvi kód megnevezésére a *magyar* szót, amellyel kapcsolatban az etnonimák kérdéséhez hasonló szempontok vethetők fel. Van azonban két fő különbség is: egyrészt egy-egy csoport belső lingvonimája nem minden esetben azonos belső etnonimájával, tehát esetünkben a magyarul beszélők nem feltétlenül magyar etnicitásúak. Másrészt a közösségek által használt nyelvváltozatok megnevezéseiről részben más kontextusban esik szó: a moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek nyelvi helyzetéről az utóbbi években Sándor Klára fogalmazott meg a nyelvi tervezés területéhez tartozó elgondolásokat.⁸ Eszerint a moldvai kétnyelvű katolikusok saját nyelvváltozatukat általában nem *magyarnak*, hanem *csángónak* nevezik, és egyben megkülönböztetik a Kárpát-medencében beszélt *tiszta* vagy *igaz magyar*-tól.⁹ Tehát a belső lingvonima használata a beszélők azon vélekedését tükrözi, amely szerint a „csángó” a magyartól különböző nyelv. Sándor számos más érvet is felhoz amellett, hogy a „csángó” nyelvváltozatokat nem érdemes a magyar nyelv hagyományos nyelvjárásainak tekinteni, de érvei sorában kiemelkedő jelentősége van a belső lingvonimák használatában jelentkező beszélői vélekedéseknek.

A belső lingvonimák használatát azonban az etnonimákéhoz hasonló heterogenitás jellemzi. A következőkben a Moldvában folyó szociolingvisztikai kutatásunk során felvett félstrukturált interjúk alapján elemzem a helyi nyelvváltozat megnevezésére szolgáló kifejezések használatának szituatív gyakorlatát. Folyamatban lévő empirikus szociolingvisztikai kutatásunk mindeddig húsz moldvai településen vizsgálta a kisebbségi nyelvnek és beszélőközösségeinek a szubjektív vitalitás körébe tartozó kérdéseit, a beszélőknek a saját és a közösség nyelvi helyzetére, nyelvhasználatára vonatkozó attitűdjeit, vélekedéseit, céljait.¹⁰

Az interjúkban előforduló lingvonimákat három kontextuális szinten elemezhetjük: egyik rétegüket a terepmunkás indirekt kérdésére adott válaszok alkotják, amelyek a helyi nyelvváltozat megnevezését adják meg a román – a helyi magyar nyelvhasználatban *oláh* vagy *román* – nyelvhez és a Kárpát-medencei magyar – helyben *tiszta* vagy *igaz magyarnak* nevezett – nyelvváltozatokhoz viszonyítva. Kérdőívünkben ugyanis éppen a nyelvhasználat heterogenitásának előzetes tapasztalatából kiindulva fogalmaztuk meg azt a bevezető kérdést, amely a helyi nyelvváltozat lingvonimájára vonatkozott. A második szinten az adatközlők a „tiszta magyar” nyelvváltozatokhoz viszonyítva nevezik meg a helyi nyelvjárást az interjúk során. Kérdéseink itt a Kárpát-medencei és a helyi magyar nyelvváltozatok közötti viszonyra irányultak. Végül a harmadik szinten – az interjúk egészének kontextuális meghatározottsága mellett – a beszélők a helyi nyelvváltozat belső lingvonimáját az előző szintektől viszonylag függetlenül, nem reflektált módon használják. Ezen a szinten a helyi nyelvváltozat megnevezése tipikusan a román lingvonimákkal (*román, oláh*) alkot oppozíciót. A három kontextuális szint elkülönítése az interjúkban előforduló lingvonimák szintenként eltérő megoszlásával nyerheti el igazolását.

A továbbiakban kutatásunk eredményeiből csak a két utóbbi szint összehasonlításához mutatok be adatokat, mivel a helyi nyelvváltozat megnevezésének direkt kérdéssel felvett megoszlásáról adataink szórványosak, továbbá a helyi nyelvváltozat lingvoni-

⁸ Sándor 1996. 55., 1998. 1133, 1140., 1999. 318., 2000. 157., 2003. 171.

⁹ Vö. Kontra 1999. 81.

¹⁰ Bodó 2004., Heltai és Tarsoly 2004.

máiról két átfogó felmérés is tudósít az első kontextuális szint elemzésére alkalmas módon. Az egyik Somoskán kérdezett rá az adatközlők anyanyelvére,¹¹ a másik – ugyancsak az anyanyelvre vonatkozó – vizsgálat pedig Csíkban készült.¹² A két településen nyert adatokat a következő táblázat adja közre.

Az anyanyelvi bevallás megoszlása két moldvai településen

Anyanyelv	csángó		magyar		román		egyéb		Összesen	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Somoska	170	35,9	108	22,8	131	27,6	65	13,7	474	100
Csík	163	18,8	631	72,8	73	8,4	–	–	867	100

Forrás: Hegyeli (é. n. 88.), Pozsony (2002. 125.).

A somoskai eredmények szerint a 474 adatközlő 35,9 százaléka anyanyelvének a csángót, 27,6 százaléka a románt, 22,8 százaléka a magyart vallotta. Az „egyéb” kategóriában néhány adattal a „csángó-magyar” és a „csángó-román” megnevezések tűnnek fel, valamint ide soroltam a szerző „nem tudja” megjelölésű kategóriáját is.¹³ A csíki felmérés eredménye kevésbé kiegyenlített megoszlást mutatott: a 867 személyről felvett adatok szerint közel háromnegyedük (72,8 százalék) magyar anyanyelvű, 18,8 százaléka csángó és 8,4 százaléka román anyanyelvű.¹⁴ Ezeket az adatokat azonban a felmérések dokumentációjának hiányosságai miatt két szempontból is óvatosan kell kezelnünk. Egyrészt – mint a somoskai adatokat közreadó tanulmányában Hegyeli¹⁵ is megemlíti – a terepmunkásoknak és az adatközlőknek az anyanyelv fogalmára vonatkozó konceptuális különbségeiből a kérdések és a válaszok értelmezésének nehézségei adódtak.¹⁶ Másrészt kérdéses, hogyan történt a Csíkban készült felmérés alapsokaságának kijelölése: a felvett adatok jóval több személy anyanyelvéről tudósítanak, mint ahány lakosa volt 1992-ben a településnek a romániai népszámlálás szerint.¹⁷ A felmérés valószínűleg nem csupán a helyi lakosok, hanem csíki származású, de más településen élő közeli rokonaik anyanyelvére is rákérdezett. Ebből következik, hogy az anyanyelvre vonatkozó adatok jelentős része nem az anyanyelvi *bevallást*, hanem a Csíkban élő adatközlők *vélekedését* ismerteti *mások* anyanyelvéről. Emellett a csíki felmérés „egyéb” kategóriájának hiánya feltehetően abból adódik, hogy a terepmunkások az anyanyelvi adatokat zárt kérdéssel vették fel, amelyhez csak a „magyar”, „csángó” és „román” válaszlehetőséget adták meg. Megemlítendő továbbá, hogy az anyanyelv kate-

¹¹ Hegyeli é. n.

¹² Pozsony 2002.

¹³ Hegyeli é. n. 88.

¹⁴ Pozsony 2002. 125.

¹⁵ Hegyeli é. n.

¹⁶ A somoskai felmérésben emiatt az anyanyelvre vonatkozó kérdést olyan módon változtatták meg, hogy az már az adatközlők által az informális beszédhelyzetekben leggyakrabban használt nyelvre vonatkozott (Hegyeli Attila személyes közlése, Kolozsvár, 2003. április 26.). Ebből adódóan a Hegyeli (é. n.) által közreadott adatok az anyanyelvre nem az elsajátítást („az elsőként megtanult nyelv”), az azonosulást vagy a nyelvtudást hangsúlyozó definíciói, hanem az anyanyelv funkcionális meghatározása alapján („a legtöbbet használt nyelv”) rögzített megoszlását tükrözik (az anyanyelv itt említett meghatározásainak áttekintéséhez lásd pl. Kontra 2003.).

¹⁷ A népszámlálás során Csíkban 493 személyt írtak össze (Tánczos é. n. 18.).

góriája éppen a hozzá fűződő értelmezések többrétűsége folytán kevésbé alkalmas a kétnyelvű beszélőközösségek nyelvi helyzetének szociolingvisztikai vizsgálatára.¹⁸

A két felmérés dokumentációjának hiányosságait is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a magukat nem román anyanyelvűnek valló adatközlők közül igen sokan – Sándor állításával ellentétben – anyanyelvüknek a magyart tekintették. A kérdés részletesebb elemzéséhez azonban szükséges megvizsgálnunk a lingvonimák használatának más típusú kontextusait is.

Szociolingvisztikai kutatásunk interjúiban a beszélők mindhárom kontextuális szinten variabilisan használták a *csángó* és a *magyar* lingvonimákat, de megoszlásuk nagyfokú kontextuális rendszerszerűséget mutatott. Mielőtt rátérnék a második és harmadik szinten elemzendő adatok ismertetésére, a következő interjúrészletekkel azokat a módszertani nehézségeket illusztrálom, amelyek a belső lingvonimák használatának vizsgálatában jelentkeznek, de részletesebb elemzésükre itt nem teszek kísérletet.

Az (1) interjúrészletben az adatközlő a helyi és a (román vagy magyar) külső diskurzusok közötti ellentétet neutralizációs stratégiával kívánja elkerülni. Ez az ellentét a lingvonimák és etnonimák használatában egyaránt megjelenik, gyakran a kétféle megnevezés közötti határ átlépésével.

(1) Bogdánfalva/Valea Seacă (BCs, SZP 4)¹⁹

1. Tm1 és azt meg tudják-e mondani, hogy van-e itt a faluban valaki, aki tud tiszta magyarul?
2. Inf1 he, úgy tudnak, min(d) moszt mondunk mük.
3. Tm1 és kendtek tiszta magyarul beszélnek?
4. Inf2 nem./
5. Inf1 /nem, nem.
6. Tm1 hát hogy?/
7. Inf1 /há(t) mük olyanok vagyunk, **ceangăi** <csángók>, (.) ugy mojdnak minköt. (1.5) ee mē(r)t
8. há(t) mik vigyitettek vagyunk [ez a-]

¹⁸ Vö. Bartha 1999. 152.

¹⁹ Az interjúk azonosítója a település magyar és román neve, majd zárójelben a terepmunkás(ok) nevének monogramja, valamint az adott közösségben készített interjújuk sorszáma. (A hangkasszétára rögzített interjúk megtalálhatók az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékén.) Az átírás során a Balogh Lajos (1974. 89–112.) által a néprajzi szövegfelvételek dialektológiai lejegyzésére kialakított eljárást kiegészítettük a társalgáselemzésben használt és a Budapesti Szociolingvisztikai Interjúban bevezetett transzkripciós megoldásokkal. A szövegek átírásában a félkövér betűtípussal kiemelt román nyelvi részletek jelölése mellett alkalmazott szimbólumok a következők:

Tm terepmunkás (ha többen vannak, nevík rövidítésének ábécésorrendjében Tm1, Tm2 stb.)

Inf informátor (ha többen vannak, megszólalásuk sorrendjében az Inf1, Inf2 stb. számozást alkalmazuk)

(.) 0,5 másodpercnyi vagy rövidebb szünet

(N.N) 0,5 másodpercnél hosszabb szünet, pl. (2.0), ha a szünet két másodpercig tart

() a magyar köznyelvhez képest nem realizálódó fonémák, pl. *mē(r)t*

[] két vagy több beszélő közti átfedés eleje és vége

< > nem nyelvi megnyilvánulások (nevetés, köhögés, sírás stb.), valamint a lejegyzést végző személy egyéb megjegyzései, például a tájszavak és a román nyelvi szövegrészletek magyar köznyelvi megfelelője.

- a beszélő félbehagyja az elkezdett szöveget (szót, szerkezetet), pl. *el- elmēnt oda*

/ rácsatlakozás (beszélőváltás szünet nélkül, mindkét beszélőnél jelölve)

ööö hezitálás (időtartamától és minőségétől függően jelölve)

érthetetlen szótág

9. Inf2 [há(t) lászá <'várj csak'>] ö (.) tis(z)ta majarul egy sëm
 10. beszél ejsze <'talán'> igazán.
 11. Inf1 nem, ne.
 12. Inf2 **corcitur** <keverékek>.

Mikor az adatközlő a saját nyelvjárását szembeállítja a terepmunkás kérdésében „tisza magyar”-ként említett Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatokkal, nem a „csángó” elnevezést használja, hanem a „min(d) moszt mondunk mük” körülírást (2. sor). A lehetséges válaszok közül tehát éppen olyan kifejezést alkalmaz, amely közvetlen referencialitása révén esik kívül az egyéb (*csángó*, *magyar* stb.) lehetőségek ideológiai jelöltségén. A terepmunkás következő kérdésére (3. sor), amely éppen a különbségtételre kérdez rá a tájékozatlanság látszatát keltő, enyhén provokatív eljárással, már nem követheti a neutralizáció korábbi stratégiáját. Ekkor az adatközlő a román egy nyelvű többség beszédmódjához folyamodik, de azonosulás nélkül, a kódváltással is kiemelve, hogy ez mások álláspontja: „**ceangăi**, ugy mojdnak minköt” (7. sor). Ez a nézőpont később, a 12. sorban újra megjelenik a másik adatközlő által használt „**corcitur**” alakkal, ismételten román nyelvi formában. A román többségi beszédmódra való utalás a második adatközlő esetében is azonos diskurzív eljárást (kódváltást) idéz elő. A kódváltás társalgási funkcióinak gumperzi elemzése alapján ezt a jelenséget a személytelenítés (távolítás) kategóriájába tartozó esetnek tekinthetjük.²⁰

Eltérő stratégiát követ a következő interjú adatközlője, aki az interjú során nagyfokú tudatosságot mutat a lingvonimák használatában. Bogdánfalvi adatközlőnk következetesen kerüli a *magyar* lingvonimát, mint a (2a) részlet is mutatja.

(2a) Bogdánfalva/Valea Seacă (BCs, SzP 3)

1. Tm1 és kend jól beszél románul?
2. Inf beszillék, beszillék, de jén mākár <'leginkább'> a (.) m ien hitēmre beszillék.
3. Tm2 magyarul jobban beszé(l)?
4. Inf nēm magyarul, ezē- ne, ezēg még nem magyar.
5. Tm1 há(t) mi?
6. Inf há(t) mi, **ceangăi**. (.) mē(r)t mik, mik nēm vagyun(k) magyarak.
7. Tm2 csángó?
8. Inf csángók vagyunk, **român catolic** <katolikus román>, azok vagyun(k) mik.

A terepmunkástól a 3. sorban használt *magyar* lingvonima elutasítását követően a 6. sorban a beszélő érvelése már áttevédik az etnonimák használatának területére, hasonlóan az (1) részletben megfigyelhető áttételhez. Jellemző, hogy a 2. sorban a helyi nyelvváltozat megnevezése a vallásával összefüggésben fogalmazódik meg, és az adatközlő az interjúban később a „mik katolikul beszélünk” kifejezést is többször használja. Ugyanez az adatközlő (2b)-ben már mégis igazodik a helyi nyelvhasználat gyakorlatához.

(2b) Bogdánfalva/Valea Seacă (BCs, SzP 3)

1. Tm1 ha valaki husz esztendős, akkor a- húsz éves, akkor az még tud magyarul? csángoul?

²⁰ Vö. Gumperz 1982. 80–81.

2. Inf tudnak, tudnak, tudnak, de t-/
3. Tm1 /és ez- husz évesek-/
4. Inf /tudnak, tudnak, honne, de ### hoj öö moszt románul beszé(l)nek, mē(r)t mēnnenk ez
5. iskolába, ziz- zírás olá(h)ul mēnen, moszt inkább olá(h)ul be- beszilnek, e szēntigyházba
6. <'templomba'> mēnünk e mizére, oláhul mondják e mizét, (1.0) mēnnenk, tanulnak a
7. papoknál, egy-mászra, mind olá(h)ul, (.) oláhul beszé(l)nek. ezék, mik, ez iz öregēbbek
8. beszēllünk magya- igy öö csángojul, (.) de ez ola- zifjak olá(h)ul beszilnek, **românește**
9. <románul>.

Az adatközlő a 8. sorban a *magyarul* kifejezés produkcióját félbehagyva, a beszéd-folyamat megszakításával hajt végre korrekciót, és használja a *csángóul* alakot. Azonos jelenség figyelhető meg a (3) részletben is, ahol a beszélő a *csángó* és a *magyar* lingvonimákat ugyancsak egymás szinonimájaként használja.

(3) Kákova/Fărăoani (ICs, RSz 1)

1. Inf s akkor abba(n) az üdőbe(n) (.) **să nu ne supărăm uni pe alți** <nem haragudtunk
2. egymásra>. ha beszēltünk ott az iskolába(n) aaa- (.) izét, ugy, **o recreație, înțelegi, în orele**
3. **libere-** <a szabad időben, érted, a lyukasórák alatt>, (.) ha beszēltünk ott künn játszadoz-
4. játszadozásba(n), (1.0) magyarul, igy, csángóul, akkor vetted a nagy- nagy követ igy, s
5. tette- tette fél a fe(j)edre, hogy vigyed. s az, amelyik mēghall(ot)ta másikat, beszél igy
6. csángóul, igy magyarul, (.) vötte el a követ s tette fél a fejire, nem lehetett beszé(l)ni.

A (2b)-ben megfigyelt korrekcióhoz hasonlóan a (3) részlet 4. sorában a beszélő a *magyarul* alakot értelmezi a *csángóul* alakkal, a 6. sorban pedig éppen fordítva jár el. Ez az adatközlőink által gyakran alkalmazott diskurzív stratégia az interjúkban tipikusan az előbbi sorrendet mutatja.

Végül (4) arra mutat példát, hogy a három általam azonosított kontextuális szint mellett további rétegek is megjelennek a lingvonimák használatában.

(4) Gyoszeny/Gioseni (ICs, RSz 1)

1. Inf1 csak Kitrís mēg beszil magyarul, **sau Vladnic, Gaiceana** <vagy Lábnik, Gajcsána>.
2. Inf2 Kitrís is, e zörēgēbbek, [de ez ifjúság gyi lok <'egyáltalán nem'>].
3. Inf1 [há(t), há(t), há(t) <'igen'>], s aztá(n) idefeli, itt,
4. **peste Siret** <a Szeret folyón túl>, ott mēk <'még'> le. de ott is [ugy i-]
5. Tm2 [és] Kētrēsbe(n) hogy

6. beszé(l)nek magya[rul? ugyanúgy, mind itt?]
7. Inf1 [**cam oleaca mai-**] **mai secuiesc** <egy kissé székelyesebben>,
8. ugy.
9. Tm2 igén?
10. Inf1 igén, igy. nem min(d) nállunk, mi-/.
11. Inf2 /székélyessén.
12. Inf1 há(t), há(t), [há(t), há(t)].
13. Inf2 [mi #] csángájěstül <'csángóul'>.

A székely származású ketrisi beszélők nyelvvaltozatará gyoszényi adatközlőink először a „magyar” lingvonimát használják (1. sor), majd a terepmunkás kérdésére (5–6. sor) a ketrisiek nyelvvaltozatarát a *secuiesc* 'székelyes' (7. sor), *székelyes* (11. sor) jelzőkkel jellemzik, és szembeállítják a saját nyelvjárásukkal (10. sor), amelyet a *csángájěst* 'csángó' lingvonimával neveznek meg (13. sor). A beszélők tehát olyan módon is tudatában vannak a Moldvában beszélt nyelvjárások közötti különbségeknél, hogy ezekre a dialektális eltérésekre akár a lingvonimák szembeállításával is utalnak.

Az idézett interjúrészletek részben arra mutatnak rá, hogy a lingvonimák használata jóval kevésbé tudatos, mint az etnonimák közötti választások. Az interjúhelyzetek azonban számos esetben olyan kontextust teremtenek, amelyben a lingvonimák közötti választás a helyi közösségek nyelvi repertoárjához fűződő ideológiák mentén válik értelmezhetővé. A kontextuális meghatározottság jelentősége leginkább azokban a helyzetekben mutatkozik meg, amelyekben a beszélők a helyi nyelvjárást két másik nyelvvaltozattípushoz, a románhoz és a Kárpát-medencei magyar nyelvhez képest nevezik meg. Az egyes kontextuális szintek elkülönítése azonban nem könnyen megoldható feladat, mint a (2b) és (3) részletben szereplő, a labovi stílusváltásra emlékeztető korrekciós eljárások is mutatják. Mégis érdemes – első megközelítésként – az interjúink anyagában előforduló lingvonimákat a két utóbbi kontextusban, a „tisza magyar”, valamint a román nyelvvel oppozícióban elemezni.

A kérdéses esetekben itt alkalmazott eljárás a következő: a lingvonimák elemzése során – az interjúkat bevezető kérdés háromelemű szembeállításától eltekintve – a második kontextuális szinthez akkor soroltam egy-egy adatot, ha a szövegkörnyezetben előfordul a „tisza/igaz magyar” kifejezés, és a beszélők explicit módon a Kárpát-medencei magyar változatokhoz képest nevezik meg saját nyelvjárásukat. Minden más esetet, tehát (2b) és (3) lingvonimáit is a harmadik szinthez számítottam. Nem vontam be az elemzésbe a lingvonimákról az etnonimák használatára áttevődő eseteket, például (1) és (2a) csoportokra vonatkozó megnevezéseit, továbbá a körülírásokat és az egyéb lingvonimákat (*székelyes*, *katolik* stb.).

A második kontextuális szinten, a Kárpát-medencei magyar nyelvvaltozatokhoz viszonyítva adatközlőink többsége a *csángó*, *csángós*, *ceangaiasca* lingvonimát használta. A hat településen (Bogdánfalva, Gyoszény, Kákova, Klézse, Nagypatak/Valea Mare, Somoska) 40 adatközlővel készült interjúk feldolgozása a következő megoszlást mutat: az összes lingvonima 85,4 százaléka (N = 41) volt a *csángó* típusú megnevezés, míg a *magyar*féle lingvonimák 14,6 százalékot tettek ki (N = 7) ezen a szinten.

A lingvonimák használatának harmadik kontextuális szintjén a beszélők kevésbé reflektálnak nyelvhasználatukra, de tipikusan a román (*oláh*) nyelvvel szembeállítva nevezik meg a helyi nyelvjárást. Az eredmények a *magyar*, *magyaros*, *ungureasca* lingvonimák nagyobb gyakoriságát mutatták. Itt arányuk 75,9 százalék volt (N = 201),

míg a *csángó* és hasonló megnevezések megoszlása 24,1 százalékot tett ki (N = 64). Ezen a szinten tehát a *magyar*féle lingvonimák nagyarányú használata élesen szemben áll a második szinten megfigyelhető megoszlással.²¹

Megjegyzendő, hogy a lingvonimák használatának területi megoszlása még az itt vizsgált hat közösség esetében sem homogén: a klézsei és somoskai adatközlők a harmadik szinten a *csángó*féle kifejezéseket 37,9 százalékban (N = 33), a *magyar* típusúakat 62,1 százalékban említették (N = 54). Ha a két településen gyűjtött adatokat elkülönítjük a többi négy falu adataitól, akkor az utóbbiakban a *csángó* és a hasonló kifejezések használata már csak 17,4 százalékos (N = 31), míg a *magyar*féleké 82,6 százalék (N = 147).²² A belső lingvonimák használatának területisége mindenestre részletesebb elemzést kíván.

Az itt bemutatott eredményeket összevethetjük Szilágyi N. Sándor elemzésével, amely Tánccos Vilmos néprajzi interjúinak lingvonimáit hasonló szempontból veszi számba.²³ A népi imádságok használatáról készült interjúk közül 39-ben fordul elő a helyi nyelvváltozat lingvonimája, és minden esetben a *magyar* típusú megnevezések közé sorolható módon (*magyarul*, *magyar szó*, *magyaron*, *magyarosan*, *magyar beszéddel* stb.). Emellett az interjúk gyakori lingvonimái a *román* és az *oláh*, tehát feltehető, hogy a Szilágyi által elemzett interjúkban a helyi nyelvjárás megnevezését a fentebb azonosított harmadik kontextuális szinthez sorolhatjuk. (Tánccos kötetében a közölt interjúrészletek kontextusa több esetben is hiányos, így az adatokat nem minden esetben rendelhetjük hozzá megbízhatóan az egyes szintekhez.) A *csángó*féle lingvonimák meglepő hiányát arra az eddig nem említett feltevésre is visszavezethetjük, hogy a megnevezések megoszlása életkori meghatározottságot mutathat. Tánccos adatközlői döntő többségükben a közösség legidősebb korosztályához tartoznak, a Szilágyi által elemzett adatok tehát nem vehetők össze közvetlenül az adatközlők kijelölésében a generációs megoszlást is figyelembe vevő felmérésünk korpuszával. Ezt a feltevést a lingvonimák területi megoszlásához hasonlóan más alkalommal felmérésünk bővebb nyelvi anyagán vizsgálom meg.

Az eredmények alapján a területi és életkori különbségektől függetlenül is megkövethető az a kijelentés, hogy a moldvai közösségek reflektálatlan nyelvi gyakorlata nem támasztja alá Sándornak a belső lingvonimákra vonatkozó tételét, miszerint a „csángók” mind „csángóul” beszélnek. Ez ugyanakkor csak része azoknak az érveknek, amelyek egy önálló „csángó koiné” kialakítása mellett szólnak. Itt nincsen lehetőségem arra, hogy a helyi nyelvváltozatok standardizálására irányuló nyelvi tervezés Sándor által megfogalmazott javaslatát részletesen elemezzem, így csak annyit említek meg, hogy a Joshua Fishman²⁴ által a nyelvcsere visszafordítására kidolgozott nyelvi tervezési modell alapján a javaslat kevésbé lehet hatékony a moldvai katolikusok kétnyelvűségének fenntartásában. Fishman ugyanis a formális (iskolai) nyelvhasználat mellett szemben a beszélők informális nyelvhasználatának az elsődlegességét hangsúlyozza a nyelvmegtartás folyamatában. Hasonló szempontokat lenne érdemes érvényesíteni a moldvai nyelvi tervezés másik kísérletében, amely a magyar nyelvű oktatás helyi bevezetésével törekszik a nyelvhasználat befolyásolására.²⁵ Ez a moldvai oktatási program

²¹ A két kontextuális szinten használt lingvonimák megoszlása közötti különbség statisztikailag szignifikáns (khi-négyzet = 68,424; f = 1; p < 0,001).

²² A különbség a két csoport között statisztikailag szignifikánsnak bizonyul (khi-négyzet = 13,426; f = 1; p < 0,001).

²³ Szilágyi N. 2002.; a vizsgált interjúrészleteket lásd Tánccos 1999.

²⁴ Fishman 1991, 1993.

²⁵ Hegyeli 2001.

ugyanis kevésbé veszi figyelembe a nyelvi veszélyeztetettség beszélőközösségenként eltérő szintjeit.²⁶

3. Az etnonimák és a nyelvi státustervezéssel szorosan összefüggő lingvonimák kérdése mellett a moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek kutatásában számos más szociolingvisztikai kérdés is felvetődött. Ezek közül a legjelentősebbek a kétnyelvűségre, a nyelvi szocializációra és a nyelvcserére, valamint ezek összefüggésére vonatkoznak.

A moldvai magyar–román kétnyelvű beszélők kétnyelvűségéről és a közösségek nyelvcseréjéről nincsenek részletes empirikus adataink. Tánczos Vilmos²⁷ terepmunkája alatt gyűjtött tapasztalatai alapján becsülte meg a moldvai katolikus vallású közösségekben élő magyarul beszélők arányát. Becslése alapján a Moldvában élő katolikusok mintegy egynegyede, körülbelül 62 000 fő beszélt az 1990-es évek első felében magyarul.²⁸ A nyelvismeret korosztályos megoszlására irányuló megfigyelések során azonban szembesült azzal a jelenséggel, hogy „a családban románul tanított gyerekek csak mintegy »véletlenül«, az utcán tanulják meg a helyi magyar tájnyelvet”.²⁹ A magyar nyelv elsajátításának Tánczos által feltételezett „véletlenszerűsége” helyett érdeemes inkább a *késleltetett másodnyelvi szocializáció* helyi gyakorlatáról beszélnünk, amely a 10–14 éves korukig román egynyelvként nevelődő, de ekkortól már a felnőtt közösségbe lassan belenövő fiatalok kétnyelvűvé válását normatívnak tekinti.³⁰ A jelenség ellenére többen is hangsúlyozzák a magyar–román nyelvcseré időben lineáris jellegét, tehát nem ismerik fel a magyar nyelv-elsajátításnak a másodlagos nyelvi szocializációban játszott szerepét.³¹ Empirikus adatok azonban igazolják, hogy a késleltetett másodnyelv-elsajátítás a közösségekben tudatosult nyelvi gyakorlat.³² Egyben az is hangsúlyozandó, hogy a nyelvi szocializációnak ez a sajátos formája nem terjed ki minden moldvai magyar–román kétnyelvű közösségre, hanem területileg, valamint akár az egyes közösségekben is csak korlátozottan érvényesül.³³ Ez a gyakorlat ugyanakkor a nyelvismeret felmérése szempontjából jelentős módszertani kérdést vet fel: a magyarul beszélők korosztályainak szinkrón megoszlása a nyelvi szocializáció sajátos mintái révén idővel megváltozhat. A generációs megoszlás egyirányú szinkrón különbségei tehát nem feltétlenül járnak együtt a közösségi nyelvhasználat változásával. Mindez azonban csak feltételezésként fogalmazható meg, mivel a késleltetett magyar nyelvi szocializáció viszonylag újabb keletű jelenség, és a nyelvi kompetenciában mutatkozó hatásait eddig nem vizsgálták a moldvai kétnyelvű beszélők körében.

A nyelvismeret mértéke mellett az egyéni és közösségi kétnyelvűség fokozatairól sincsenek felméréseink. A nyelvi érintkezés lexikai hatásai mellett a grammatikai hatások felmérése, valamint a közösségi nyelvvesztés jelenségeinek részletes elemzése a jövő feladata. Az empirikus kutatások hiányával is magyarázható, hogy a helyi nyelvjárássok és a román nyelv érintkezésében kialakult köztes nyelvváltozatok megítélése mind a szakirodalomban, mind a magyar közbeszédben számos esetben negatív. A

²⁶ Vö. Bodó et alii 2003.

²⁷ Tánczos é. n.

²⁸ Uo. 21.

²⁹ Uo. 17.

³⁰ Vö. Hegyeli é. n. 87., Bodó 2002. 71.

³¹ Gazda 1994. 279., Sándor 1998. 1146., Pozsony 2002. 128., Benő–Murádin 2002. 173.

³² Bodó et alii 2003.; vö. még Péntek 2001. 140.

³³ Heltai–Tarsoly 2004.

szakirodalom a magyar standardhoz képest nemcsak a közösségi nyelvvesztés jelenségeit, hanem a kétnyelvűségből szükségszerűen adódó más kontaktusjelenségeket is a félnyelvűség, a kevertnyelvűség vagy a „csángósodás” – a fogalom kiterjedésének határozatlansága ellenére is – lassan nyelvészeti műszóvá váló kategóriája alá sorolja.³⁴ A helyi nyelvjárások kontaktusjelenségeit leíró terminológiának – sokszínűsége ellenére is – közös sajátossága a nyelvi érintkezés hatásait általánosan stigmatizáló értékmozgást. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy ennek a kisebbségi helyzetű beszélőközösségek nyelvmegtartását veszélyeztető hatásai nehezen vitathatók.³⁵

4. Végül azokat a szociolingvisztikai kérdéseket említem meg, amelyeknek a vizsgálatára mindeddig nem történt kísérlet. Ugyan hosszú listát lehetne összeállítani a nyelv társadalmiságához kapcsolódó moldvai vizsgálatok eddig feltáratlan területeiről, itt mégis csak néhány olyan kérdésre térek ki, amelynek a kutatása folyamatban van, de szociolingvisztikai szempontokat mégsem foglal magába.

Az első ilyen terület a moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek identitásának vizsgálata. Középszerű megállapítás ezzel kapcsolatban, hogy a nacionalizmusok kialakulásának központi eleme, a nyelv – az ismert történeti okoknál fogva – nem a nemzeti hovatartozás szimbóluma Moldvában. Többen ebből a tényből arra következtetnek, hogy a közösségek „középkorias” identitásában a nyelv „irreleváns”³⁶, „felszíni kategória”³⁷ vagy éppen „a moldvai csángók [...] a nyelvre nem úgy tekintenek mint közösségformáló szimbolikus tényezőre”.³⁸ A nyelv és identitás összefüggése azonban a moldvai magyar–román kétnyelvű közösségekben is jóval összetettebb kérdés annál, minthogy kizárólag a beszélői vélekedések alapján leírható lenne. Ehhez azoknak a nyelvi identitásgyakorlatoknak a vizsgálata szükséges, amelyek a Moldvában élő nyelvváltozatok szimbolikus funkcióját létrehozzák, fenntartják és szüntelenül alakítják.³⁹

Hasonló módon lenne érdemes vizsgálni a román egynyelvűvé vált közösségek nyelvi identitását és nyelvhasználatát. Feltehetően a román nyelvű közösségek nyelvhasználatában kimutathatók magyar nyelvi maradványhatások,⁴⁰ bár Szilágyi N. Sándor⁴¹ éppen Dumitru Mărtinaș⁴² megfigyeléseire hivatkozva feltételezi, hogy az egynyelvű közösségekben nyelvváltozatcsere ment végbe, és ezeknek a román nyelvváltozatoknak a helyébe a moldvai román nyelvjárás lépett.

A következő nagyobb terület a moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek tagjainak területi migrációja, elsősorban a magyarországi vendégmunka, de kisebb részben az erdélyi vagy magyarországi tanulmányok céljából. A Kárpát-medencei magyarokkal intenzívebbé váló kapcsolat szociolingvisztikai vetülete a nyelvi érintkezés hatásaiban ragadható meg. Ezekről a hatásokról azonban keveset tudunk, és az eddigi folytatott

³⁴ A moldvai „csángók” félnyelvűségéről lásd Fodor (1995a) és Szabó T. (1995); a félnyelvűség koncepciójának empirikus megalapozatlanságáról lásd Martin-Jones és Romaine (1985), Romaine (1995. 260–273.), valamint Bartha (1999. 178–180.). A *csángósodás* kifejezést először Fülei-Szántó Endre (1992. 40.) használja. Murádin (1994. 308.) a moldvai magyar nyelvjárás és a román nyelv közötti kódváltás gyakorlatát, két nyelv egyazon megnyilatkozáson belül megvalósuló változtatását nevezi kevertnyelvűségnek.

³⁵ Lásd Kiss 2001. 154.; vö. még Péntek 1998. 302.

³⁶ Sándor 1998. 1146.; lásd még Sándor 1996. 57., Sándor 2003. 169–170.

³⁷ Hegyeli é. n. 87.

³⁸ Tánzos é. n. 23.

³⁹ Vö. Bodó 2004.

⁴⁰ Vö. Magyar 1994. 87., Murádin 1994. 308., Sándor 1996. 57., Benő–Murádin 2002. 173.

⁴¹ Szilágyi 2002.

⁴² Mărtinaș 1985.

nyelvöldrajzi kutatások kérdőíves gyűjtéssel felvett eredményei mellett szükséges lenne a közösség spontán beszélt nyelvének felmérése is. Napjainkban a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatok hatására egyes moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek nyelvi repertoárjának kibővülése és átrendeződése kezdeti szakaszában figyelhető meg. Így folyamatában vizsgálhatjuk meg, hogy a helyi magyar nyelvjárás és a román nyelvváltozatok mellett a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatok megjelenése milyen sajátos szociolingvisztikai helyzeteket, esetlegesen a tágabb értelemben vett diglossia valamely típusát alakítja ki az egyes változatok funkcionális megoszlásában.

A kétnyelvűség kutatása mellett jóval kevesebb hangsúly esett a helyi magyar nyelvjárások formális és informális beszédmódjainak a beszélés néprajza keretében elemző vizsgálatára. Hiányoznak azok a leírások, amelyek a különböző beszédműfajoknak a közösségek nyelvi praxisában játszott szerepével foglalkoznak. Itt talán csak Tánczos Vilmos⁴³ kutatásai említhetők meg, amelyek a népi imádságoknak a helyi kultúrában betöltött szerepét részletesen elemzik.

Ide kapcsolódó vizsgálati terület a moldvai magyar nyelvű, de román ortográfiát követő írásbeliség, amelynek a hangjelöléséről és helyesírási kérdéseiről több nyelvészeti leírás, adatközlés is tudósít.⁴⁴ Hiányosak azonban ismereteink az írásbeliség helyi gyakorlatáról, a közösségek nyelvi interakcióiban betöltött szerepéről. Mindez azért is fontos lehet, mert a román ortográfiát követő magyar nyelvű írásbeliség mellett a magyar helyesírásnak a magyar nyelvi oktatással terjedő használata sajátos digráfiahelyzeteket, egyazon nyelv kétféle írásos gyakorlatának együttélését eredményezheti.⁴⁵

Végül halaszthatatlan lenne a beszélt nyelvi szövegek gyűjtésének és kiadásának a korábbi – felbecsülhetetlen értékű – publikációkhoz képest⁴⁶ összehangoltabb és elsődlegesen a nem interjúhelyzetekben felvett, spontán beszélt nyelvre irányuló kiterjesztése. Az így létrejövő, a korábbiakhoz képest kevésbé dekontextualizált szövegeket felölelő korpuszok többek között a diskurzuselemzésnek a kódváltás vizsgálati szempontjait is felölelő kérdésfelvetéseivel összhangban alakítandók ki. Ez azonban leginkább az antropológusok, néprajzosok és nyelvészek szoros együttműködését feltételező kutatási programokban valósulhat meg.

5. A moldvai magyar–román kétnyelvű közösségek kutatásában alkalmazott szociolingvisztikai szempontok áttekintésének összefoglalásaként ismételt hangsúlyozandó, hogy a helyi közösségek nyelvi nézőpontjainak sokrétűsége nem egyeztethető össze a vizsgált csoportokat homogénnek tekintő diskurzusokkal. A helyi és nem helyi beszédmódok közötti diszkontinuitás felszámolása különösen sürgető feladat a moldvai kétnyelvű közösségeket érintő nyelvi tervezés körében. Dolgozatomban jelentőségénél jóval kisebb súlyt kapott a magyar–román kétnyelvűség megtartására irányuló törekvések kritikai ismertetése,⁴⁷ pedig éppen itt van szükség arra a felismerésre, hogy a helyi nyelvjárások jövőjét a nyelvi tervezés szakemberei és a moldvai beszélők közötti párbeszéd kialakítása is befolyásolja. Nem kérdéses, hogy a dialógus lehetőségének megteremtése a tudományos közösségre tartozó feladat.

⁴³ Tánczos 2001.

⁴⁴ Domokos 1958., Kós 1994., Mátai 1992., Szabó T. 1993., Fodor 1995b.

⁴⁵ A digráfia jelenségére újabban lásd az *International Journal of the Sociology of Language* 150., 2001-ben megjelent tematikus számát.

⁴⁶ Hegedűs 1952., Gazda é. n.

⁴⁷ Ehhez lásd Bodó et alii 2003., Heltai–Tarsoly 2004.

Irodalom

BALOGH Lajos

1974 A népköltési (folklor) alkotások dialektológiai szöveggondozásának kérdései. In: Voigt Vilmos és Balogh Lajos: *A népköltési [folklor] alkotások kritikai kiadásának szabályzata*. Budapest, 89–112.

BARTHA Csilla

1999 *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest

BENŐ Attila – MURÁDIN László

2002 Csángó dialect – Csángó origins. In: Diószegi László (szerk.): *Hungarian Csángós in Moldavia: Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia*. Teleki László Foundation–Pro Minoritate Foundation, Budapest, 163–175.

BODÓ Csanád

2002 Szempontok a nyelvjárásvesztés vizsgálatához. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.): *Dialektológiai Szimpozion*. IV. BDTF, Szombathely, 68–72.

2004 Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában. In: Kozma I. és Papp R. (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, 150–160.

BODÓ Csanád – HELTAI János Imre – TARSOLY Eszter

2003 Nyelvi tervezés Moldvában. In: Drescher J. Attila és Herr Judit (szerk.): *A MANYE XI. (pécsi) és XII. (szegedi) kongresszusa nemzetiségi és nyelvpolitikai tárgyú előadásaiból*. PTE–MANYE, Szekszárd–Pécs–Budapest, 67–72.

CIUBOTARU, Ion H.

1998 *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*. Iași

DOMOKOS Pál Péter

1958 Mai csángó nyelvjárásban írt levelek és versek. *Magyar Nyelv*, 54. 564–574.

DORIAN, Nancy C.

1982 Defining the speech community to include its working margins. In: Suzanne Romaine (szerk.): *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*. Edward Arnold, London, 25–33.

FISHMAN, Joshua A.

1991 *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Multilingual Matters, Clevedon

1993 Reversing language shift: Successes, failures, doubts, and dilemmas. In: Ernst Håkon Jahr (szerk.): *Language Conflict and Language Planning*. Berlin–New York, 69–81.

FODOR Katalin

1995a A csángók identitásproblémájának nyelvi és nyelven kívüli okairól. In: Kassai Ilo-na (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 121–127.

1995b „nam irtom ulion sepen cioc hodi tutom.” (Egy moldvai csángó asszony helyesírásáról). In: Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, 147–150.

FÜLEI-SZÁNTÓ Endre

1992 Bomló kétnyelvűség. In: Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 35–45.

GAZDA József

é. n. [1993] *Hát én hogyne siratnám. Csángók a sodró időben*. Szent István Társulat, Budapest

- 1994 A nyelv és a magyarságtudat szintjei a moldvai csángóknál. *Néprajzi Látóhatár*, 3. 1–2. sz. 269–281.
- GUMPERZ, John J.
1982 *Discourse Strategies*. Cambridge
- HATOS Pál
2002 Szempontok a csángó kutatás kulturális kontextusainak értelmezéséhez. *Pro Minoritate/Tél*, 5–16.
- HEGEDŰS Lajos
1952 *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Néprajzi szövegek moldvai telepe-sektől*. Budapest
- HEGYELI Attila
é. n. [1999] Hat nemzetiség egyetlen faluban? Egy moldvai csángó falu etnikai identitá-sáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkb-n*. TLA, Budapest, 83–96.
2001 A moldvai csángók magyar nyelvi oktatásának szükségességéről. *Regio*, 12. 4. sz. 181–194.
- HELTAI János Imre – TARSOLY Eszter
2004 Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcserejének elemzésé-re. In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest, 118–125.
- KASSAI Ilona (szerk.)
1995 *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Osztály, Budapest
- KISS Jenő (szerk.)
2001 *Magyar dialektológia*. Budapest
- KONTRA Miklós
1999 Magyar vonatkozású széljegyzetek a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatához. In: *Uó: Közérdekű nyelvészet*. Budapest, 76–83.
2003 Újratanulható-e egy anyanyelv? In: Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Budapest, 15–25.
- KÓS Károly
1994 A csángó írásrendszerről. *Néprajzi Látóhatár*, 3. 1–2. sz. 283–298.
- MAGYAR Zoltán
1994 Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. *Néprajzi Látóhatár*, 3. 1–2. sz. 75–88.
- MARTIN-JONES, Marilyn – ROMAINE, Suzanne
1985 Semilingualism: a half-baked theory of communicative competence. *Applied Linguistics* 6. 105–117.
- D. MÁTAI Mária
1992 „A magyar nyelvet írni kezdik.” A hangjelölés nehézségei csángómagyar levelek-ben. *Magyar Nyelv*, 88. 1. sz. 56–72.
- MĂRTINAȘ, Dumitru
1985 *Originea ceangăilor din Moldova*. Snagov–București
- MĂRTINAȘ, Ion
1942 *Cine sunt catolicii moldoveni?* Iași
- MURÁDIN László
1994 A kétnyelvűség sajátos megnyilvánulása a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatá-ban. *Néprajzi Látóhatár*, 3. 1–2. sz. 307–310.
- OSVÁT Anna – SZARKA László (szerk.)
2003 *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Budapest

PÁVAI István

é. n. [1999] Etonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. TLA, Budapest, 69–82.

PÉNTÉK János

1998 A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége és kettősnyelvűsége. In: Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, 299–304.

2001 Az anyanyelv ökológiája Erdélyben. In: Uő: *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Kolozsvár, 135–150.

POZSONY Ferenc

2002 *Ceangăii din Moldova*. Asociația Etnografică Kriza János, Cluj

POZSONY Ferenc (szerk.)

é. n. [1999] *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. TLA, Budapest

ROMAINE, Suzanne

1995 *Bilingualism*. 2. kiadás. Blackwell, Oxford

SÁNDOR Klára

1996 Apró ábécé – apró esély: A csángók „nyelvélesztésének” lehetőségei és esélyei. In: Csernicskó István – Várad Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, 51–67.

1998 A nyelvcsere és a vallás összefüggése a csángóknál. In: Jankovics J. – Monok I. – Nyerges J. (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység*. II. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., Budapest–Szeged, 1130–1150.

1999 Contempt for linguistic human rights in the service of the Catholic Church: The case of the Csángós. In: Kontra Miklós et alii (szerk.): *Language: A Right and a Resource*. Budapest, 317–331.

2000 National feeling or responsibility: The case of the Csángó language revitalization. *Multilingua*, 19. 141–168.

2003 Magyar nyelvélesztés? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről. In: Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Budapest, 153–182.

SZABÓ T. Ádám

1993 A csángók nyelve és helyesírása Lakatos Demeter szövegeinek tükrében. In: Halász Péter (szerk.): *„Megfog vala apóm szokor kezemtől...”*. Budapest, 63–70.

1995 A moldvai csángó értelmiség két- és félnyelvűsége. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Osztály, Budapest, 111–120.

SZILÁGYI N. Sándor

2002 *About the Csángó dialects in Moldavia [Romania]*. Előadás a *Veszélyeztetett kisebbségek Európában* c. konferencián. Budapest, 2002. február 15–16.

TÁNCZOS Vilmos

1999 *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. Csíkszereda

é. n. [1999] A moldvai csángók lélekszámáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. TLA, Budapest, 7–32.

2000 Keletnek megnyílt kapuja. Emlékképek a moldvai csángók szerkezet nélküli kultúrájáról. Moldva, 1995. augusztus. In: Uő: *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. 2. kiadás. Csíkszereda, 88–159.

2001 *Nyíss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és életter*. Budapest